

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ҲИКОЯТЛАР ҲАҚИҚАТИ

ТОШКЕНТ - 2021

Мазкур рисолада улуғ мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” дostonидан ўрин олган уч ҳикоятнинг насрий баёни ва шарҳи берилди. Шарҳ адабиётида бу ҳикоятлар жуда машҳур бўлиб, улар тасаввуфдаги ҳол ва мақомлар сир-асрорини очишга ёрдам беради.

Масъул муҳаррир

Иброҳим ҲАҚҚУЛ,
филология фанлари доктори, профессор

Такризчилар:

Максуд АСАДОВ,
филология фанлари доктори;
Сирдарёхон Ўтанова,
филология фанлари номзоди

Насрий баён ва шарҳлар муаллифи:

Зулайхо РАҲМОНОВА,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори

ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Илмий кенгашининг 2021 йил 9 апрелдаги 4-сон қарори билан нашрга тавсия этилган.

Мазкур рисолада улуг мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонидан ўрин олган уч ҳикоятнинг насрий баёни ва шарҳи берилди. Шарҳ адабиётида бу ҳикоятлар жуда машҳур бўлиб, улар тасаввуфдаги ҳол ва мақомлар сир-асрорини очишга ёрдам беради.

Масъул муҳаррир

Иброҳим ҲАҚҚУЛ,

филология фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:

Мақсуд АСАДОВ,

филология фанлари доктори;

Сирдарёхон Ўтанова,

филология фанлари номзоди

Насрий баён ва шарҳлар муаллифи:

Зулайхо РАҲМОНОВА,

филология фанлари бўйича фалсафа доктори

ҚУШ ТИЛИ – ИШҚ ЙЎЛИ

“Лисон ут-тайр” мутафаккир ва мутасаввиф Навоийнинг улвий назар, ориф қалб ила умр сўнгида ёзилган достони. Мазкур асар имтихон дунёсида сайри жамол айлаган муаллифнинг убудиятидан, ишқу маърифатидан гоҳ мурид, гоҳ муршид сифатида ҳасби ҳол этган илҳом маҳсулидирки, замондошлари ҳам бунга иқроп этишган. Муаррих Ғиёсиддин Хондамир ҳам “Макорим ул-ахлоқ” асарида Алишер Навоийнинг аҳли дилга қанчалар ошнолиги ва ижтимоий-сиёсий фаолияти руҳоний ҳаётидан узоқ этолмагани ҳақидаги қарашларини икки асари билан далиллайди. “Улардан бири “Насойим ул-муҳаббат” тазкираси, яна бири эса “Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут тайр” асарига муқобил тарзда туркий тилда шеърӣ йўл билан битилган “Лисон ут-тайр” (1499) рисоласидир. Ушбу қутлуғ асарда фано йўлидаги сайри сулук ҳамда Худованд даргоҳига яқинлик мақомига етишиш йўл-йўриқлари тўғрисида ҳикоя қилинади”. Дарҳақиқат, тасаввуфдаги ҳузури илоҳийя, завқу шавқ, ҳолу мақомларни акс эттириб, хосу хосларга маънавий йўлчилик ҳақида баҳс юритувчи “Лисон ут-тайр” висолга етиш усулларини кўрсатувчи бир дастур ул-амалдир. Бу йўлчилик – руҳ сафари. Бу қуш тили – ишқ йўлидир.

Мазкур асар шарқ адабиётида ўзига хос жанрий хусусиятларга эга дoston ҳисобланади. Рамзий-мажозий ишорат тилида ёзилган дostonнинг таркибий тузилиши муаллифнинг мақсаду маслагини ёрқинроқ очиб беришга хизмат қилган. Шулардан бири дostonда ҳикоятларнинг келтирилишидир. Бу ҳикоятлар ўзидан олдинги бобда кўтарилган муаммони теран англашга ва унинг ечимини топишга яқиндан ёрдам беради. Шу билан бирга Навоийнинг ҳикоятчиликдаги маҳорати, ушбу жанр тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси ҳам алоҳида эътиборга молик. Асардаги уч ҳикоятни танлаб, уларни насрий баёнини шарҳлашга ҳаракат қилдик. Бу учала ҳикоятнинг изоҳи тасаввуфдаги маълум бир тушунча ва ҳолларни бир қадар англашга йўл очиши шубҳасиз.

ШАЙХ НАЖМИДДИНИ КУБРОНИНГ СЎЗИ ВА ИТГА ТУШГАН КЎЗИ

“Шайх Нажмиддин Кубро — кутби дахр,
Бир назардин кимгаким еткурса бахр.

Ёрубон нури вилоятдин кўзи,
Ўзлугидин ойрилур эрди ўзи.

Бу сифатда етти ул ерга иши,
Ким вали бўлди кўзи тушкан киши.

Сукр вақти солди чун бир кун назар,
Ул назардин бўлди бир ит бахравар.

Ошнолиғдин етишти чошни,
Тортиб итлик сийратидин бошни.

Юз кўюб шайх оллида қилди ниёз,
Барча итлар узра бўлди сарфароз.

Ҳар қаён шаҳр ичра қилса эрди майл,
Итлар эрди гирдида андоқки хайл,

Қайда ўлтурса эди итларга шох,
Ҳалқа эрди даврида хайлу сипоҳ.

Чун қазодин бошиға етти ажал,
Шайх эшигинда қозибон бир маҳал —

Дафн этиб қабрин намудор эттилар,
Қабрин инсондек падидор эттилар.

Айлаб итлар мотамида кўп фиғон,
Қабрининг даврида туттилар макон.

Юз кўюб қабриға ҳоло — аҳли роз,
Кўргузурлар сидқ юзидин ниёз.

Бу дам ул Хоразмда мавжуд эрур.
Кишвареким хокими беҳбуд эрур.

Бўлмағай оламда мундин турфа сўз,
Ким саодат аҳли итга солса кўз,

Еткурур итга натижа ул назар,
Зотиға солур кишилиқдин асар.

Итгаким етгай валидин тарбият,
Қушқа ҳам тонг йўқ набидин тарбият.

Не кишилиқ ким иноятдин нишон,
Нашъаи нури валоятдин нишон.

Қушқа ҳам бўлса паямбар лутфи туш,
Не ажаб бўлса мутеъи барча қуш.

Собиқан ҳам қисса ўтмиш бу қабил,
Сидқиға Асхоби қаҳф этти далил.

Чун иноят айласа ҳайи мужиб,
Итгау қушқа не тонг етса насиб”.

Маълумки, дostonда қушлар ўз ҳолларига кўра Худҳудга турли-туман саволлар бера бошлашади. Аввало, нима сабабдан Худҳуднинг маърифат соҳибю, ўзларининг ҳақиқатдан беҳабарлиқлари уларни ажаблантиради. Зеро, улар зоҳирда бир-биридан асло фарқ этмас, бари бир жинсдадир. Ораларидаги бундай ботиний тафовутни Худҳуд тасаввуфдаги муҳим масалалардан саналган назар билан боғлаб изоҳлайди. Яъни Худҳудга Сулаймон (а.с.)нинг кўзи тушган эди. Сулаймон (а.с.) эса Аллоҳнинг назари тушиб танланган, ҳам расул, ҳам инсу жин, шунингдек, ҳайвонлару қушларга подшоҳ этиб сайланган набий. Худҳуддаги бунча ирфон, бунча иззатнинг боиси эса унга мана шу султоннинг назари тушишидандир. Чунки сафо аҳлининг назари кимгаки тушса, унинг ички оламида бир эврилиш бўлиб, муқарраб қуллардан бирига айланади. У ишқу ирфондан насиба олади. Гўёки